

IZ POVIJESTI ETNOLOŠKE KARTOGRAFIJE

Osvrnut ćemo se ovdje na neke momente iz prošlosti etnološke kartografije - heurističkog sredstva istraživanja u etnologiji, odnosno na neke od prvih pokušaja kartografskog rada u etnologiji.

Sam termin „etnološka kartografija“, koji se danas upotrebljava, označava izradbu karata s etnološkim ciljem i stanovištem. U radovima teoretičara s kraja prošloga i s početka ovoga stoljeća gotovo uvijek nailazimo na naziv „etnografija“ ili „etnička geografija“ ili pak, najčešće, „geografska metoda u etnologiji“. No, međutim, treba naglasiti da etnološka kartografija i geografija kao znanost nemaju ništa zajedničkoga, tj. nije riječ o geografskoj metodi, već samo o prostornoj rasprostranjenosti etnoloških fenomena. Etnološka kartografija je tehnika u sklopu kulturno-historijske metode u etnologiji.

Osnovna načela kartografskog rada su prilično stara, te se mogu razabrati i u radovima prvih teoretičara u etnologiji. Tako je, na primjer, Edward B. Tylor već potkraj prošlog stoljeća pisao o važnosti i najsitnijih detalja za dobivanje rasporeda u geografiji i povijesti, odnosno u prostoru i vremenu. Isticao je važnost klasifikacije i inzistirao na provjeravanju svih prikupljenih podataka.

Iz prošlog stoljeća datiraju i neki pokušaji lingvisti da kartografski prikažu podatke dobivene svojim istraživanjima. Spomenimo ovdje Georga Wenkera koji je s pomoću lingvističkog upitnika, razaslanog u preko 40.000 lokaliteta širom Njemačke, skupljao materijal za jezični atlas, kojega je prvi svezak izišao godine 1881.

O geografskom načinu promatranja, kao o „metodi“ kojom bi se mogla poslužiti etnologija, govorio je i jedan od začetnika finske folklorističke škole, povjesnik književnosti i pjesnik Julius Krohn još 1884. godine. Skupljajući narodne pjesme i priče, zaključio je da se sve kulturne pojave i njihove varijante nalaze, donekle ograničene, u nekom geografskom prostoru.

Jedan od najistaknutijih zagovornika tzv. „geografske metode“ u etnologiji bio je Friedrich Ratzel. Naglašavao je ulogu raširenosti kulturnih forma u prostoru, ulogu migracija i dodira, te je pokušao dati prve kriterije za utvrđivanje stvarnih kulturnih sveza. Godine 1891. izdaje „Antropogeografiju“, a 1897. piše raspravu „Geografska metoda u etnografiji“, u kojoj također govori o migracijama i prenošenju kulturnih tvorbi s jedne strane Zemlje na drugu.

Ratzelov učenik, Wilhelm Pessler, posvetio je veliki dio svojeg rada primjeni „geografske metode“ u etnologiji. Tako već 1907. godine izdaje „Plan velike njemačke etnogeografije“, a nešto kasnije, 1932. godine, u časopisu „Anthropos“, izlazi poduža rasprava pod naslovom „Geografska metoda u etnologiji“, u kojoj napredak etnologije kao znanosti vidi upravo putem primjene „geografske metode“. Etnološko se istraživanje u Evropi, piše Pessler, sve više koristi geografskim načinom promatranja u svrhu što boljeg obuhvaćanja raznolikosti podataka i rezultata u svom prostornom rasprostranjenju. Veliko mnoštvo podataka, dobivenih na terenu, trebalo je najprije

srediti, te tada, na osnovi sličnosti kulturnih elemenata, pristupiti izradi jedne jedinstvene slike i pokušati odrediti kojem pojedinom etnološkom području pripadaju, odnosno odrediti njihove granice u prostoru. Ističe da su sve prednosti „geografske metode“ upravo u izradbi karata, prvenstveno zbog njihove preglednosti, zbog lakog uočavanja „praznina“ u prikupljenom materijalu, što prema potrebi omogućava i vraćanje samog istraživanja unazad, sve dok se ne stekne slika kompletne rasprostranjenosti u prostoru. Da bi takvih „praznina“ bilo što manje, istraživanje treba usmjeriti na promatranje što većeg broja lokaliteta, dok velika odgovornost za kvalitetu samih podataka leži na istraživaču.

Pessler je uočio i potrebu izradbe posebnih upitnika za prikupljanje građe i potrebu angažiranja što većeg broja dobrovoljnih suradnika, s obzirom na činjenicu da je pojedincu bilo praktički nemoguće obići sve zacrtane lokalitete. Tako je, na primjer, pri izradbi „Atlasa njemačke etnologije“, koji je izašao 1929. godine, imao oko 1800 pomagača samo za okrug Niedersachsen.

Nakon prikupljanja građe slijedi odgovoran posao sistematizacije dobivenih podataka i njihovo unošenje u karte. Ovdje autor apelira na potrebu velike opreznosti, jer su pogrešno kartirani podaci isto tako opasni kao i nepouzdana podaci, uneseni u kartu.

Jedno poglavlje svoje rasprave posvetio je razmišljanjima o tome što sve jedna karta može dati, te dolazi do zaključka da karta može pokazati granice prostorne raširenosti neke kulturne pojave i njezinih inačica. Takve granice naziva „graničnim linijama etnogeografije“. Sva svoja razmišljanja autor potkrepljuje kartama uz objašnjenja.

Veliku prednost uporabe karata u etnologiji vidi i u stvaranju mogućnosti za komparaciju područja raširenosti pojedinih etnoloških pojava, te u mogućnosti za utvrđivanje uzročnih odnosa između njih, što često, bez primjene „geografske metode“, ne bi bilo moguće.

Iz ovoga je vidljivo da „geografska metoda“ za Pesslerera ne predstavlja samo metodu kojom se služi geografija, već je to i jedna od metoda u etnologiji. Ipak, naglašava da svakako treba razlikovati odnos geografske metode prema geografiji kao znanosti o zemlji i prema etnologiji kao znanosti o narodima, s obzirom da se prva bavi istraživanjem Zemljine površine, njezinih planina i vodotokova, dok drugu zanimaju pojave u narodnoj kulturi i njihova rasprostranjenost. „Antropogeografiju“ je za njega dio geografije koji se bavi izučavanjem Zemljine površine kao mjesta ljudskog života.

U knjizi „Metoda etnologije“ iz godine 1911. i Fritz Graebner na jednom mjestu govori o potrebi kartografskog prikazivanja koje može pridonijeti i olakšati točno utvrđivanje raširenosti kulturnih pojava. Unatoč svemu tome, kaže Graebner, to nije nikakav integrativni ili određeni dio metode, već samo tehničko pomoćno sredstvo.

U predgovoru Graebnerovoj „Metodi“ W. Foy se osvrće na potrebu izradbe „kulturno-historijskih kartica“, na temelju kojih bi se mogla razabrati raširenost određenih kulturnih oblika i kulturnih kompleksa.

Među onima koji su u prvim desetljećima ovoga stoljeća pokušali primijeniti kartografiju u etnologiji, spomenimo i Patera W. Schmidta koji godine 1926. izdaje „Jezične obitelji i jezične krugove zemlje“.

Sliku kulture Afrike i njezina gibanja dao je Leo Frobenius u svom „Atlasu Africanusu“, izašlom godine 1929.

U časopisu „Anthropos“ 1925. godine izlazi vrlo pregledna karta afričkih štitova Paula Schebestea i Georga Höltkera, koja se sastoji od dva lista, jednog osnovnog dvo-bojnog i drugog jednobojnog koji se izvršno međusobno dopunjuju. Georg Höltker je i pisao o uklapanju kartografskog prikazivanja u metode etnologije.

Pregled sadržaja kulture i geografije daje i Hans Hochholzer godine 1931. godine u članku o stvaranju pojma kulturne geografije i njezinim radnim metodama.

Problemima i pitanjima primjene tzv. „geografske metode“ u etnologiji bavio se i Kazimierz Moszynski, koji u svojoj knjizi „Czlowiek“, u poglavlju o glavnim kriterijima i metodama etnološke znanosti, govori i o „geografskoj metodi“ koja, po njemu, uzeta kritički, spada u analitičko-komparativne metode.

U mnogim evropskim zemljama počinje se planski raditi na etnološkim istraživanjima, skupljanju materijala i izradbi prvih etnoloških karata. Tako, na primjer, u Austriji u ovom smjeru, između ostalih, rade Arthur Haberlandt i Viktor Geramb.

U Poljskoj, osim K. Moszynskog, spomenimo Adama Fischera i antropologa Jana Czekanowskog koji s oduševljenjem govori o „geografskoj metodi“ u etnologiji.

U Nizozemskoj I. H. Galhe izdaje prve etnografske karte.

U Španjolskoj Hoyos-Sainz kartografski prikazuje raširenost nekih pojava materijalne kulture, a u Parizu André Varagnac godine 1932. podnosi izvještaj o „kartografskoj metodi“ u etnologiji.

U Švedskoj se na ovom polju ističe Sigurd Erixon.

Istodobno se prvi pokušaji kartografskog prikazivanja naroda i kultura javljaju u Pragu, Lenjingradu i u Zagrebu, gdje se začinje etnološka kartografija u sklopu Etnološkog seminara na Filozofskom fakultetu, pod vodstvom prof. Milovana Gavazzija. Već godine 1928. načinjene su prve slijepe karte Hrvatske i Balkana, uz listove s rubrikama za bilježenje mjesta izvora podataka, datuma zapisivanja, te s rubrikama za komentar i legendu. Odmah započinje rad na prikupljanju građe za izradbu prvih karata na slijedeće teme: krpilje, zeleni Juraj, orače sprave, brnestra. Nedugo zatim radi se i na ovim temama: dodole (razmještaj na Balkanu i nazivi), pletenje svadbenog vijenca, rasprostranjenost tkalačke rešetke, koledanje na Jadranu, preslice, kretanje Bunjevaca itd.

U Americi je rad na području etnološke kartografije u priličnom opsegu organizirao A. L. Kroeber. Isticao je potrebu klasifikacije, odnosno izradbe tipologije, koja ima iznimno važnu ulogu u etnološkoj kartografiji. Kaže da je smještanje fenomena u prostor nužno u svim povijesnim znanostima, a razmještaji u prostoru su početne točke za historijsku interpretaciju. To se načelo temelji na pretpostavci da slika oblika i njihova rasprostranjenja na karti odražava zamršena historijska zbivanja. U članku „Sol, psi, duhan“, napisanom 1941. godine, govori o istraživanjima kod kalifornijskih Indijanaca, kojom je prilikom dobio više od 500.000 etnografskih podataka koje je bilo moguće komparirati, grupirati i prikazati na kartama.

U pojedinim evropskim zemljama javljaju se i prve zamisli o prikupljanju podataka za etnološke atlase. Tako je Wilhelm Pessler već godine 1907. započeo rad na njemačkom etnološkom atlasu, a 1926. godine izlazi jezični atlas Wenker-Wredea sa više od 40.000 ispitanih lokaliteta, dok godine 1928. K. Jaberg i J. Jud izdaju „Lingvistički i etnografski atlas Italije i Središnje Švicarske“.

Već godine 1928. W. Pessler je počeo razmišljati o etnološkom atlasu Evrope. Nešto kasnije, za ostvarenje tog plana osobito se zalagao Sigurd Erixon, pa je o tome i govorio godine 1938. u Kopenhagenu, na Međunarodnom kongresu antropoloških i

etnoloških znanosti. Osvrnuo se tom prilikom na tehniku kartografskog rada u etnologiji, pogotovo sa stanovišta zajedničkog međunarodnog rada. Godine 1938. u Kopenhagenu doneseni su sljedeći zaključci:

1. Komisija za koordinaciju folklornog atlasa odlučila je da će se sav prikupljeni materijal prikazati na kartama u mjerilu 1:1.000.000 ili u nekom drugom odgovarajućem mjerilu, koje se, prema potrebi, može lako smanjiti ili povećati.
2. Materijal, prikupljen u pojedinim zemljama, mora se točno unijeti u karte.
3. Na osnovnoj karti (podlozi) mogu se označiti važnija mjesta i hidrografska mreža, ali u istoj boji u kojoj je tiskana i podloga.

Podržana je i ideja o tiskanju zajedničkog upitnika s pitanjima iz različitih područja tradicijske kulture, a podaci dobiveni tim putem koristili bi se za kartografsko prikazivanje u pojedinim evropskim zemljama.

I da završimo riječima prof. Branimira Bratanića: „Brzim razvojem etnološke kartografije u velikom broju evropskih zemalja i pokušajima koordiniranja i sintetiziranja tog važnog rada u međunarodnim okvirima otvaraju se posve nove i mnogo povoljnije perspektive za napredak evropske etnologije kao znanosti.“ (citat-2)

LITERATURA:

1. Bratanić, Branimir, *Allgemeine und europäische Ethnologie heute - Einige Bemerkungen*, Ethnologia Europea 1968-1969, vol. II-III, str. 80-84.
2. Bratanić Branimir, *Nekoliko napomena uz najnoviji etnološki atlas (Austrijski)*, Slovenski etnograf XIII, Ljubljana 1960., str. 224-231.
3. Bratanić, Branimir, *Internacionalna konferencija za etnološku kartografiju u Linzu*, Slovenski etnograf XII, Ljubljana 1959. str. 230.
4. Bratanić, Branimir, *Anthropological Cartography and Atlases Europe as Cultural Area*, World Anthropology, General Editor Sol Tax, Chicago 1973, str. 96-108.
5. FOLK-LIV 1938:3, Sitzungsbericht über die IAEF str. 319-320.
6. FOLK-LIV 1938:4, Reports-International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Copenhagen 1938. str. 405-412.
7. FOLK-LIV 1939:1, Reports of the Association str. 101-105.
8. Graebner, Fritz, *Methode der Ethnologie*, Heidelberg 1911, str. 12, 98, 133.
9. Hvarfner, Harald, *Die Verbreitung und Stabilität der Arbeitsmethoden - Einige Überlegungen zur ethnologischen Kartographie Europas*, Ethnologia Europea vol II-III, 1968-69, str. 191-196.
10. Kroeber, A. L., *The Nature of Culture*, The University of Chicago Press 1952., str. 263-282.
11. Krüger, F., *El Atlas del folklore sulizo*, Revista de Dialectología y Tradiciones Populares - tomo IX, Madrid 1953. str. 385-404.
12. Moszynski, Kazimierz, *Człowiek*, Zakład narodowy Polskiej Akademii nauk 1956., str. 103-120.
13. Jaberg, K. und Jud, J., *Lingvistički i etnografski atlas Italije i Srednje Švicarske*.
14. Pessler, Wilhelm, *Hausgeographie von Niedersachsen*, München 1926. str. 1-4.
15. Pessler, Wilhelm, *Die geographische Methode in der Volkskunde*, Anthropos XXVII 1932, str. 708-742.
16. Pessler, Wilhelm, *Deutsche Sachgeographie*, Deutsche Volkskunde, Leipzig und Berlin 1929., str. 1-6.
17. Tylor, Edward B., *Primitive Culture*, vol. I, 1929. London, str. 1-25.

From the History of Ethnological Cartography

(Summary)

Ethnological cartography has experienced a more rapid development only within last two decades; however, the beginnings of this kind of work in ethnology can be traced back to the contributions of the first theoreticians of this discipline from the end of the 19th century. The efforts of some linguists and folklorists of the same period to represent their research data cartographically also deserve to be mentioned. A significant number of linguistic atlases resulted from these efforts.

The early works often misrepresented ethnological cartography as „the geographic method in ethnology“, or as „ethnogeography“. Pessler already tried to explain the relationship between geographic method and the sciences of geography and ethnology.

The idea about drawing an ethnological atlas of Europe was born early, at the turn of the 20th century. The basic principles of this voluminous task were set somewhat later, and the work itself is still in progress, requiring the cooperation of a large number of European ethnologists.